

บทที่ 2

บทบาทและสถานภาพสตรีไทยในประวัติศาสตร์

ซีโมน เดอ โบวัวร์ (Simone de Beauvoir) กล่าวไว้ใน *Le Deuxieme Sexe* ว่า "คนไม่ได้เกิดเป็นผู้หญิง แต่กลายเป็นผู้หญิง" ลักษณะของความต่ำต้อยและการยอมอยู่ใต้อำนาจผู้ชายของผู้หญิง มิได้เป็นสิ่งที่กำหนดมาโดยธรรมชาติ แต่เป็นผลของการกลายสภาพเป็นชั้นที่หลังในสังคม (โปรดดูรายละเอียดใน เพียงฤทัย วาสุนธุมมา, 2524)

สำหรับสังคมไทยในอดีตนั้น อาจกล่าวได้ว่าสถานภาพของสตรีไทยมิได้อยู่ในระดับที่เท่าเทียมกับบุรุษ ดังจะเห็นได้จากการให้คุณค่าทางเพศที่ต่างกัน และการกำหนดบทบาทไม่ทัดเทียมกัน ตลอดจนหน้าที่รับผิดชอบที่สังคมกำหนดให้ โดยเฉพาะความรู้สึกที่ว่ากิจกรรมและความรับผิดชอบของบุรุษเพศมีความสำคัญเหนือกว่าของสตรีนั้นได้หยั่งรากลึกกลายเป็นความเชื่อและค่านิยมที่สะท้อนออกมาให้เห็นในหลายรูปแบบด้วยกัน เช่น (ภัสสร ลิมานนท์, 2527: 1)

1. อุดมการณ์และอุดมคติของสมาชิกในสังคมที่บ่งชี้ให้เห็นว่าสตรีด้อยกว่าบุรุษในทุกบทบาทและทุกฐานะ
2. โครงสร้างสังคมที่กำหนดรูปแบบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกหน้าที่ระหว่างหญิงและชาย
3. สัญลักษณ์ต่างๆ คำพังเพย สุภาษิต คำสอน หรือนิทาน ที่แสดงให้เห็นความด้อยกว่าของสตรี

ดังนั้นในบทนี้จะกล่าวถึงบทบาทและสถานภาพสตรีไทยในอดีตจนถึงปัจจุบัน

1. บทบาทและสถานภาพสตรีไทยในอดีต-ปัจจุบัน

สมัยสุโขทัย

โดยทั่วไปเมื่อเอ่ยถึงประวัติศาสตร์ไทย เรามักจะเริ่มต้นที่อาณาจักรสุโขทัย เพราะสุโขทัยเป็นอาณาจักรแห่งแรกที่มีหลักฐานแน่นอนทางประวัติศาสตร์ ซึ่งก่อตั้งขึ้นใน

ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ประมาณปี พ.ศ. 1781 และจากการศึกษาพบว่าอาณาจักรสุโขทัยมีเรื่องราวเกี่ยวกับชนชั้นต่างๆ ดังที่ อิศรา สาระยา ได้ค้นคว้าไว้ในบทความเรื่อง "โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย" (อิสรา สาระยา, 2521: 34-40) ซึ่งสรุปสั้นๆ ได้ดังนี้คือ สังคมสุโขทัยจำแนกชนชั้นได้ 2 ชั้นชั้นใหญ่ๆ คือ ชั้นชนปกครองและชนชั้นที่ถูกปกครอง ชั้นชนปกครอง ประกอบด้วยชนชั้นแห่งสังคม 3 กลุ่ม คือ กษัตริย์ พระสงฆ์ และขุนนางข้าราชการ ทั้ง 3 กลุ่มนี้มีตำแหน่งและฐานะแตกต่างกัน แต่บางที่อยู่ในฐานะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ชนชั้นเหล่านี้อยู่ได้ด้วยการควบคุมแหล่งที่มาของบารมีและอำนาจเพื่อรวมประชาชนส่วนใหญ่ไว้ให้ได้ และยกระดับฐานะกลุ่มของตนเป็นผู้นำสังคม เป็นผู้ควบคุมแรงงานมากกว่าจะเป็นแรงงานเอง ส่วนชนชั้นที่ถูกปกครอง ประกอบด้วยประชาชนส่วนใหญ่ที่อยู่ในฐานะไพร่ แรงงานกลุ่มคนซึ่งอยู่ต่ำสุดในชนชั้นนี้คือ ข้าทาส

จากโครงสร้างของชนชั้นทางสังคมที่แตกต่างกันดังกล่าวข้างต้นนี้ เมื่อได้ศึกษาบทบาทและสถานภาพของสตรีไทย ทำให้พบว่าสตรีใน 2 ชั้นชั้นก็มีฐานะแตกต่างกันด้วย แต่ในส่วนที่คล้ายคลึงกันก็คือ สตรีไทยมีฐานะในสังคมแตกต่างจากบุรุษ บทบาทส่วนใหญ่จำกัดวงอยู่แต่เพียงในครอบครัว และเป็นระบบครอบครัวที่ชายมีอำนาจมากในทางเศรษฐกิจ เป็นผู้หารายได้เลี้ยงดูครอบครัว ในขณะที่หญิงถูกกำหนดให้อยู่ในครัวและบ้าน สถานภาพของชายมิใช่จะเหนือกว่าหญิงเฉพาะในครอบครัวเท่านั้น แต่ยังเหนือกว่าในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมภายนอกด้วย (วิระดา สมสวัสดิ์, 2523: 7) ดังนั้นการที่ชายเป็นผู้นำอำนาจในทุกด้านนี้ จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชายเป็นผู้นำในการกำหนดโครงสร้างทุกภาคส่วนของสังคมไทย แม้แต่สถาบันครอบครัวก็เปิดโอกาสให้แก่ชายมีอำนาจเหนือหญิง นอกจากนั้นในเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศ สังคมสุโขทัยตำหนิผู้ชายที่ทำชู้กับภรรยาคนอื่น แต่ไม่ห้ามการมีภรรยาหลายคน ส่วนผู้หญิงที่มีสามีแล้วจะมีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ชายอื่นอีกไม่ได้ ถ้าชายหญิงใดล่วงละเมิดจะต้องตกนรก (กรมศิลปากร, 2515: 28) ดังปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งได้บรรยายสภาพของนรกอย่างน่าสะพรึงกลัว

นอกจากนี้จากการศึกษางานวรรณกรรมในสมัยนี้ ยังทำให้ทราบว่าสถานภาพในครอบครัวของสตรีชั้นสูงต้องรับภาระหน้าที่ในการปฏิบัติต่อสามีอย่างดีที่สุดเท่าที่จะพึงกระทำได้ ดังเช่น ในไตรภูมิพระร่วง ได้กล่าวถึงการปฏิบัติของนางอสนีนิมิตาคู่เป็นสนมพระศรีธรรมมาโลกราชไว้ว่า "พระบาทศรีธรรมมาโลกราชไปมีเสวยข้าว นางอสนีนิมิตาหนีมาอาจ

เสียก่อน แม้ว่าพระบาทมิดำบั่นหมไส้ นางนั้นก็มีอาจบันทมก่อน เมื่อใดแลพระองค์ผู้ตัวหลับ
แล้วนางจึงนอน แลเมื่อนางนอนภายหลังดังนั้นก็ดี บางนางหอนตื่นภายหลังลักคืบ เพียร
ย้อมตื่นก่อนท่านผู้เป็นหัวทุกเมื่อแล" (ฉัษฐวดี ชนะชัย, 2530: 6) วรรณกรรมอีกเรื่อง
หนึ่งคือ คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์* (นางนพมาศ) ถ้าหากเรื่องนี้เกิดขึ้นในสมัยกรุงสุโขทัย
จริง ก็น่าจะเป็นหลักฐานที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ทราบถึงสถานภาพของสตรีชั้นสูงสมัยนั้น
ว่า นอกจากจะศึกษาวิชาช่างฝีมือแล้ว ยังมีโอกาสศึกษาวิชาหนังสือได้เท่าเทียมกับบุรุษอีก
ด้วย และสามารถเรียนรู้วิชาการแขนงต่างอย่างลึกซึ้งจนสามารถแต่งหนังสือได้ ดังกรณี
นางนพมาศ และนอกจากนี้คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์มีข้อความหลายตอนที่ปรากฏให้เห็นว่า
สตรีอาจเป็นอนุภรรยา เป็นบริวาร แสดงฐานะและยศศักดิ์ของชายได้ และถือว่าบุตรหญิง
ชายเป็นสิทธิของบิดาทั้งสิ้น (บุญยงค์ เกศเทศ, 2532: 20-21)

อย่างไรก็ตามจากคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ภาพที่สะท้อนให้เห็นประการหนึ่งก็คือ
สถานภาพของสตรีชั้นสูง ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า สตรีชั้นสูงสามารถศึกษาเรียนรู้วิชา
การได้เสมอกับบุรุษ แต่ความไม่เสมอภาคนั้นเกิดจากพื้นฐานทางสติปัญญาและฐานะทาง
ครอบครัวเท่านั้น สตรีจะศึกษาไปตามหน้าที่การปฏิบัติงาน จึงศึกษาเน้นวิชาทางช่างฝีมือ
มากกว่าวิชาการหนังสือ ซึ่งถ้าหากเป็นเช่นนั้นจริงก็แสดงให้เห็นว่า สถานภาพของสตรีไทย
ที่สะท้อนจากวรรณกรรมนี้มีฐานะใกล้เคียงกับบุรุษ เพียงแต่แตกต่างในหน้าที่ปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม
หากมองอีกด้านหนึ่งจะพบว่า ความแตกต่างในหน้าที่การปฏิบัติงานเช่นนี้น่าจะเป็น
เครื่องจำกัดมิให้สตรีได้มีบทบาทในด้านการเมืองและการปกครอง

* คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า สังเกตดู
สำนวนโวหารแล้วน่าจะแต่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้เอง เพราะปรากฏหลักฐานหลาย
ตอนซึ่งบ่งชี้ว่าแต่งขึ้นไม่เกินสมัยรัชกาลที่ 3 ขึ้นไป อาจจะมีเค้ามูลเดิมมาจริง แต่ฉบับ
เดิมคงบกพร่องขาดหายไปบ้าง จนมีผู้แต่งเพิ่มเติมขึ้น ซึ่งในเรื่องนี้ผู้วิจัยจะไม่พิจารณา
ในประเด็นนี้

สำหรับสตรีในครอบครัวของสามัญชน พบว่าบุตรสาวในครอบครัวสามัญชนไม่มีโอกาสได้เล่าเรียนหนังสือ ทั้งนี้เพราะว่าไม่มีความจำเป็นที่จะนำไปใช้ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพที่สามารถเรียนรู้ได้จากการลงมือทำงานจริงๆ แต่สถานภาพของสตรีทั้ง 2 ชั้นชั้นที่ไม่แตกต่างกันก็คือ เมื่อถึงเวลาสมควรที่จะแต่งงานได้ บุตรสาวของครอบครัวสุโขทัยไม่ว่าจะเป็นบุตรสาวครอบครัวสามัญชนทั่วไป หรือครอบครัวชั้นชั้นสูง จะเข้าพิธีแต่งงานเมื่ออายุยังน้อยทั้งสิ้น และก็เปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทเป็นภรรยาและมารดาต่อไป (บุญเดิม ไพเราะ, 2519: 47) แต่ในครอบครัวสามัญชนชาวบ้านชาวชนบทนิยมมีภรรยาเพียงคนเดียวเป็นส่วนมาก ด้วยเหตุผลเกี่ยวกับฐานะทางเศรษฐกิจและทางสังคม ทำให้ไม่สามารถมีภรรยาได้หลายคน (บุญเดิม ไพเราะ, 2519: 49)

ส่วนบทบาทของสตรีทางการเมืองและการปกครอง พบว่าไม่ปรากฏในงานวรรณกรรม แต่จากการศึกษาของ บุญเดิม ไพเราะ (2519: 57) กล่าวว่า ช่วงสงคราม สตรีต้องอยู่ในความคุ้มครองของชายที่ออกไปทำสงครามป้องกันสังคม และมีหน้าที่ดูแลครอบครัวที่อยู่ข้างหลัง เมื่อผู้ชายกลับมาจากสงครามผู้หญิงมีหน้าที่ดูแลปรนนิบัติผู้ชาย บทบาททางการเมืองเป็นเรื่องของผู้ชายเท่านั้น ผู้หญิงเพียงแต่เป็นผู้ช่วยเหลือ

สมัยอยุธยา

สถานภาพของสตรีไทยสมัยอยุธยาก็ไม่แตกต่างจากสมัยสุโขทัยมากนัก ถึงแม้ว่าโครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจะสามารถแบ่งชนชั้นในสังคมอย่างเห็นได้ชัดเจนขึ้น คือ ชนชั้นผู้ปกครอง อันได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมและบังคับบัญชากำลังคนทั้งที่เป็นไพร่และทาส หรือที่เรียกว่า มุลนาย โดยที่ลักษณะทางสังคมของมุลนายจะมีลักษณะลดหลั่นกันลงมาตามลำดับความสำคัญ ซึ่งมีศักดินาเป็นเครื่องกำหนดสิทธิหน้าที่และสถานะ ส่วนอีกชนชั้นคือ ชนชั้นผู้ถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่ ทาส ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของมุลนาย และเนื่องจากชนชั้นผู้ถูกปกครองมีจำนวนมาก จึงเปรียบได้ว่าเป็นฐานของสังคมไทย ความไม่เท่าเทียมกันทางชนชั้นนี้เองได้นำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันทางเพศ กล่าวคือ สตรีได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายไม่เท่าเทียมกันทั้งขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคม ชำดิกำเนิด และยศศักดิ์ แต่อย่างไรก็ตามในระบบสังคมและวัฒนธรรมของไทยจะกำหนดให้สตรีที่เป็นชนชั้นสูงและสามัญชนมีหน้าที่ดูแลกิจการงาน

บ้านและเลี้ยงดูลูกเหมือนกันกับสมัยสุโขทัย และชายยังคงเป็นผู้นำในทุกด้าน กล่าวคือ เป็นผู้นำระดับประเทศ ระดับชุมชน จนกระทั่งครอบครัวยังอาจใช้กำลังโดยตีกริยาได้ (วิระคา สมสวัสดิ์, 2523: 8) สำหรับผู้ที่มิมีสถานภาพสูงทางการเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคม ก็อาจมีการรายได้หลายคนเช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย โดยมีกฎหมายรองรับและเปิดโอกาสให้ดังปรากฏอยู่ในกฎหมายลักษณะหัวเมียที่ตราขึ้นในปี พ.ศ. 1904 มีชื่อเรียกว่า "พระไอยการลักษณะหัวเมีย" และใช้มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตามกฎหมายนี้ได้แบ่งประเภทของเมียไว้เป็น 3 ประเภท (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, 2513: 293) คือ

1. เมียกลางเมือง หมายถึง หญิงอันมิคามาการค้ากุมมื่อให้เป็นเมียชาย หรือกรรยาลอง แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นภรรยาที่พ่อแม่จะยกให้เสมอไป การจะได้เป็นภรรยาหลวงหรือไม่ขึ้นอยู่กับชาย สามียะยกย่องให้เป็นภรรยาชั้นใดหญิงนั้นก็จะเป็นภรรยาชั้นนั้น

2. เมียกลางนอก หมายถึง อนุภรรยาหรือเมียน้อย

3. เมียกลางทาสี หรือทาสภรรยา หมายถึง หญิงที่มีทุกข์ยากชายใดตัวมาเลี้ยงให้เป็นภรรยา หรืออาจรวมถึงหญิงที่ถูกจุดครวมาเป็นเมียและทาสรับใช้

ตามกฎหมายภรรยาทั้ง 3 ประเภทดังกล่าวนี้จะมีศักดิ์ไล่กัน ล้วนแต่ได้รับการยอมรับว่าเป็นภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายทั้งสิ้น แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าในบรรดาภรรยาหลายคนของชั้นชั้นสูงหรือชั้นชั้นปกครองนั้น จะมีสถานะและความสำคัญไม่เท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นพระมเหสีของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย หรือขุนนาง ดังปรากฏในกฎหมายลักษณะศักดินากำหนดสิทธิของภรรยาข้าราชการ ให้มีสิทธิถือศักดินาตามความสำคัญของฐานะของภรรยาแต่ละคนไว้ดังนี้คือ ภรรยาพระราชทานหรือภรรยาหลวง ถือศักดินากี่นาสามิตามบรรดาศักดิ์ ส่วนอนุภรรยาถือศักดินากี่ภรรยาหลวง จะเห็นได้ว่าภรรยาหลวงเป็นภรรยาที่ได้รับการรับรองกันเป็นทางการ สถานะรวมทั้งสิทธิของภรรยาหลวงในกฎหมายก็ได้ให้ความสำคัญกับภรรยาหลวงมากที่สุด ดังปรากฏในกฎหมายลักษณะหัวเมีย กฎหมายลักษณะมรดก (คารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2528: 27)

จะอย่างไรก็ตามจากที่เคยกล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ระบบสังคมและวัฒนธรรมของไทยมีส่วนกำหนดให้ทั้งสตรีที่เป็นชนชั้นสูงและสามัญชนมีหน้าที่ดูแลกิจการงานบ้าน และเลี้ยงดูลูกเหมือนกัน แต่สตรีสามัญชนมีบทบาททางเศรษฐกิจมากกว่าสตรีชั้นปกครอง สตรีในวัง และสตรีที่มาจากครอบครัวข้าราชการ เพราะสตรีในชนชั้นสูงเหล่านี้ไม่ต้องรับภาระใน

การเลี้ยงดูครอบครัว บทบาทจึงจำกัดให้อยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน ดูแลกิจการงานบ้าน คอยดูแลปรนนิบัติสามี อบรมสั่งสอนบุตรธิดา และคอยคุมข้าทาสบริวาร (ดูใน แชร์เวส นิโกลาส์ ใน สันติ ท.โกมลบุตร (แปล), 2506: 118) ส่วนสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีสามัญชนทั่วไป พบว่ามีภาระหน้าที่ต้องกระทำมากจนไม่มีเวลาหยุดพักผ่อน ซึ่งต่างจากชายที่มีแต่ความสบายหลังจากพ้นเกณฑ์งานหลวง

ส่วนบทบาททางการเมืองนั้น พบว่าสตรีสมัยอยุธยาเข้าไปมีบทบาททางการเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะสตรีในชั้นชั้นสูง ดังเช่น กรณีของท้าวศรีสุดาจันทร์ พระสนมของสมเด็จพระชัยราชาธิราช เป็นพระสนมคนแรกที่ได้ดำรงตำแหน่งสำเร็จราชการแทนพระองค์ ทั้งนี้เพราะสมเด็จพระชัยราชาธิราชเสด็จสวรรคต และเมื่อพระโอรส คือ พระยอดฟ้า เสด็จขึ้นเสวยราชย์นั้นมีพระชนมายุเพียง 11 พรรษาเท่านั้น พระราชมารดาหรือท้าวศรีสุดาจันทร์จึงได้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ดังปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรมศิลปากร, 2512: 28-29)

"ราวปี พ.ศ. 2070 สมเด็จพระชัยราชาธิราชเสด็จสวรรคต พระองค์มีพระโอรส 2 พระองค์ คือ พระยอดฟ้า พระชนม์ได้ 11 พระวษา และพระศรีสิน พระชนม์ได้ 5 พระวษา ผู้ที่ได้ครองราชย์ต่อมาคือ พระยอดฟ้า..... นางพระแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ผู้เป็นพระชนนี ช่วยท้าวขุนบำรุงประคองราชการแผ่นดิน"

ในพงศาวดารยังกล่าวไว้ว่า ท้าวศรีสุดาจันทร์หรือนางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ ได้เป็นชู้กับพันบุตรศรีเทพผู้เฝ้าหอพระ ซึ่งต่อมาก็คือ ขุนวรวงศาธิราช ขึ้นเป็นกษัตริย์ โดยมีความเห็นว่า "พระยอดฟ้าโอรสเรายังเยาว์นักสาละวันแต่จะเล่น จะว่าราชการแผ่นดินนั้นเห็นเหลือสติปัญญานัก อนึ่งหัวเมืองฝ่ายเหนือเล่านิบกิติ จะไว้ใจแก่ราชการมิได้ เราคิดจะให้ขุนวรวงศาธิราชว่าราชการแผ่นดิน" ครั้นต่อมาขุนวรวงศาธิราชคิดกับแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ให้อาพระยอดฟ้าไปประหารเสีย ณ วัดโคกพระยา (กรมศิลปากร, 2512: 30-32) ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าส่วนหนึ่งคงเนื่องมาจากความเชื่อตามพงศาวดารนี้เองที่เป็นเหตุให้มีการมองว่า สตรีเป็นผู้ปกครองจะนำมาแต่ความเสื่อมและ

ความยุ่งยาก แต่หากพิจารณาด้วยความเป็นธรรมแล้ว สตรีไทยมีความปรารถนาหรือมีจิต
สำนึกทางการเมืองอยู่มาก ดูจากการปรับตนเองทางการเมืองของท้าวศรีสุตาจันทร์ แม้ว่า
จะเป็นระยะเวลาสั้นก็ตาม นอกจากนี้ยังเห็นถึงความสามารถพิเศษในการที่จะแสวงหา
อำนาจและอิทธิพลมาให้บุคคลใกล้ชิด แต่เพราะขาดปัจจัยสำคัญในการรักษาอำนาจที่ได้มา
นั้น จึงขึ้นสู่อำนาจเพียงชั่วเวลาอันสั้น หลังจากนั้นไม่ปรากฏว่ามีสตรีท่านใดก้าวมามีบทบาท
ทางการเมืองและการปกครองอีก ยกเว้นบทบาทที่อยู่เบื้องหลังจวบสิ้นกรุงศรีอยุธยา อย่าง
ไรก็ตามหากพิจารณาถึงความเคียดแค้นกษัตริย์ เชื้อมันในตนเอง ซึ่งเป็นคุณสมบัติของการ
เป็นผู้นำที่ดีแล้ว สตรีที่มีคุณสมบัตินี้ก็ไดแก่ สมเด็จพระศรีสุริเยทศ ซึ่งได้สละพระชนม์ชีพป้อง
กันพระเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ) ให้รอดพ้นจากข้าศึก และทรงได้รับการยกย่อง
ว่าเป็นสตรีที่มีบทบาททางการเมืองสมัยอยุธยา (ดูรายละเอียดในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ประชุมพงศาวดาร เล่ม 38, 2512: 57)

สมัยรัตนโกสินทร์-ปัจจุบัน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ผู้หญิงยังคงมีสถานภาพต่ำกว่าชายอยู่มาก ทั้งนี้เห็นได้
จากภาพสะท้อนจากวรรณคดีต่างๆในยุคนั้น และจากหลักฐานต่างๆที่กล่าวถึงความเป็นอยู่
ของคนสมัยนั้น ดังปรากฏในสุภาษิตสอนหญิงคำกลอน (สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรง
แต่ง) 2516: 400) ดังนี้

"ถ้าแม้ว่าภัสตราเข้าไยสาสน์	จงกราบบาททุกครั้งอย่าพลั้งหลง
เขาเมื่อยเห็นมีเจ็บปวดในทรวง	ช่วยบรรจงนวดพันให้บรรเทา
ประพศิกายสายสมรจะนอนหลับ	อย่ากลิ้งกลับมือไม้ไปป้ายเขา
นอนให้เต็มสติลิริเรา	อย่าซบเขายู่จนแจ้งแสงระยับ
จงรีบขึ้นตื่นก่อนภัสตรา	น้ำล้างหน้าหาไว้ให้เสร็จสรรพ
จึงหุงข้าวต้มแกงแต่งสำรับ	จัดประดับเทียบเท่าให้น่านวล
ทั้งกระโถนคนหิขัดสีไว้	ให้ฟ่องใสสวยตาคนบ้าน
อีกน้าท่าอย่าให้ลงลงไปกวณ	จงใคร่ครวญพิจารณาให้เหมาะการ"

หรือแม้แต่ธรรมเนียมประเพณีอันมีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตคนไทย ก็เน้นความแตกต่างระหว่างความเป็นชายและหญิง ซึ่งสามารถเห็นได้จากประเพณีแต่แรกเกิด เช่น หลังจากตัดสายสะดือแล้วจะมีการนำเด็กทารกนั้นไปอาบน้ำอุ่นให้สะอาด แล้วจึงอุ้มมานอนบนเบาะที่ปูในกระดัง ในตอนนั้นจะมีการทำพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ผู้หญิงและผู้ชายถูกกำหนดบทบาทให้แตกต่างกันไป กล่าวคือ ถ้าหากเป็นเด็กชายผู้ใหญ่จะจัดสมุดดินสอไว้ข้างหัว ถ้าหากเป็นเด็กหญิงก็จะมีเข็มมีด้ายวางไว้ เป็นการถือเคล็ดว่า เมื่อเติบโตขึ้นเด็กชายจะได้รู้จักเขียนอ่าน ในขณะที่เด็กผู้หญิงจะถนัดในการเย็บปักถักร้อย ครั้นเติบโตเป็นวัยรุ่นความแตกต่างทางเพศเห็นได้ชัดขึ้น โดยเฉพาะเด็กชายภายหลังการโกนจุกแล้วก็มีพิธีกรรมเกี่ยวกับวัยเด็กอย่างหนึ่งคือ บวชเณร ซึ่งนับเป็นการเข้าโรงเรียนครั้งแรกของเด็กชาย นอกจากนี้ในด้านคตินิยมทางพุทธศาสนา การที่ผู้ชายมีโอกาสบวชเป็นพระภิกษุได้นั้นถือกันว่าเป็นบุญกุศลยิ่งใหญ่แก่ผู้ชาย บิณฑบาต และบุตรภริยาคด้วย ในกรณีที่ผู้ชายยังไม่มีครอบครัวเชื่อกันว่าผู้ที่จะได้บุญมากที่สุดคือ พ่อแม่ ดังที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง "ขุนช้าง-ขุนแผน" ตอนที่นางทองประศรีกล่าวแก่พลายแก้วว่า (กรมศิลปากร, 2513: 151)

"ทองประศรีว่ากรรมเอ๋ยกรรมแล้ว	พ่อแก้วแก้วตาของแม่เอ๋ย
บวชก่อนเกิดอย่าเพ่อมีเมียเลย	แม่จะได้ชมเชยชายจีวร
พ่อเจ้าเขาก็ตายไปนานแล้ว	ลูกแก้วจงโปรดแก่เสียก่อน
บวชสักสองพรรษาอย่าอาวรณ์	สักมาแม่จะพ่อนให้มีเมีย"

ส่วนผู้หญิงบวชเป็นชีก็ไม่ได้ถือว่าได้กุศลแรงเท่ากับผู้ชายบวชเป็นพระ ดังนั้นเหตุที่คนไทยส่วนหนึ่งไม่ขึ้นชมนุตรสาวเท่าบุตรชาย อาจเป็นเพราะบุตรชายบวชพระส่งกุศลให้พ่อแม่ได้ ในขณะที่บุตรสาวหาเช่นนั้นไม่ได้ และนอกจากนี้บุตรชายยังเป็นฝ่ายสืบสกุลต่อไป ในขณะที่บุตรสาวต้องเปลี่ยนสกุลตามสามี ผู้หญิงจึงมีคุณค่าน้อยในสังคมสมัยนั้น

และนอกจากนี้สำหรับผู้ชายเมื่อสึกออกมาวิชาที่ได้เรียนมาขณะบวชจะกลายเป็นอาชีพติดตัวไปด้วย ดังนั้นผู้ชายที่มีโอกาสบวชเรียนหากเป็นผู้ใฝ่รู้ก็จะเป็นผู้มีวิชาและมีโอกาสที่จะก้าวหน้าในสังคมได้ ขณะที่ผู้หญิงส่วนใหญ่ไม่รู้หนังสือเพราะขาดโอกาสในลักษณะเดียวกันกับผู้ชาย

จึงอาจกล่าวได้ว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีและค่านิยมในสังคมไทยมีผลกระทบต่อสตรี ทำให้มีบทบาทเป็นผู้ตามและเป็นรองบุรุษตลอดมา ประกอบกับการที่บุรุษเป็นผู้มีบทบาทในสังคม จึงทำให้มีโอกาสเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ ในสังคม แม้กระทั่งการตราเป็นกฎหมายให้สามีมีสิทธิที่จะขายภรรยาของตนได้ บิดามารดามีสิทธิขายบุตรได้ แต่จะต้องเนื่องมาจากความยากจน จนกระทั่งทำให้เกิดจุดแห่งการต่อสู้ของหญิงชาวบ้านเพื่อเรียกร้องสิทธิของตน คือ อาแดงจั่นและอาแดงเหมือน อาแดงจั่นเรียกร้องสิทธิที่จะเป็นเจ้าของร่างกายของตนมิให้ถูกขายเป็นทาส ส่วนอาแดงเหมือนเรียกร้องสิทธิการเลือกคู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับกฎหมายนี้ว่า "... ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคนไป หาญาติธรรมไม่" แล้วให้มีประกาศพระราชบัญญัติเรื่อง "ผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร พ.ศ. 2410" (ดูรายละเอียดใน ธาณินทร์ กรัยวิเชียร, 2510: 2) โดยระบุว่า ผู้จะขายเมียไม่ได้ถ้าเมียไม่ยินยอม(ยกเว้นเมียทาส) การเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายนี้ เท่ากับให้สิทธิแก่สตรีที่จะเป็นเจ้าของร่างกายและเพศ (Sexuality) ของตนมากขึ้น โดยเฉพาะหญิงชาวบ้าน

ส่วนบทบาทของสตรีทางการเมืองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น พบว่าสตรีมีบทบาททางการเมืองการปกครองอยู่บ้าง ดังเช่นในกรณีของ ท้าวเทพสตรี ท้าวศรีสุนทร รวมถึงท้าวสุรนารี และเป็นที่น่าสนใจว่าสังคมไทยมีสำนวนอุปมาและคำพังเพยที่แสดงข้อเปรียบเทียบฐานะของสตรีไว้ ทั้งในแง่ของวรรณะกรรมและการพูดซึ่งเป็นการกล่าวนัยหนึ่งชมเชยยกย่อง เช่น "ชายหาบ หญิงคอน" "ข้างเท้าหลัง" "แรงเหมือนมด อัดเหมือนกา กล้าเหมือนหญิง" และเมื่อถึงเวลารบ "เปล็กีไกว ดาบก็แกว่ง แข็งหรือไม" แต่ขณะเดียวกันนิทานพื้นบ้านสุภาพก็เชื่อว่าวาดรูปผู้หญิงได้ดีกว่า เช่น "สามวันจากนารีเป็นอื่น" "ชายข้าวเปลือก หญิงข้าวสาร" อย่างไรก็ตามสภาพของหญิงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่ยังคงคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยา กล่าวคือ ในทางนิตินัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้นำกฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยามารวบรวม และโปรดให้ชำระขึ้นใหม่ พร้อมทั้งได้ทรงตราพระราชกำหนดเพิ่มเติมขึ้นอีก ดังนั้นสิทธิของสตรีในทางกฎหมายจึงยังด้อยกว่าบุรุษ และหน้าที่สำคัญของผู้หญิงยังคงเหมือนสมัยอยุธยา อย่างไรก็ตามความคล้ายเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้ก่อให้เกิดสตรีที่มีชื่อเสียง ได้แก่ คุณหมื่น (บุษบา ท่าเรือจ้าง) และ คุณสุวรรณ ผู้เขียนบทละครเรื่อง

พระมหาลោกาธิเบศร นอกจากนั้นวรรณกรรมในระยะนั้นยังได้สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่า ตลอดจนความสามารถของสตรีมากขึ้นด้วย ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์ถึงตัวละครผู้หญิงสมัยรัตนโกสินทร์ไว้ว่า ตัวละครผู้หญิงจะเป็นตัวละครที่มีบทบาทเด่นอันเป็นลักษณะพิเศษ ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้ชัดจากตัวเอกในการดำเนินเรื่อง เช่น นางวันทอง นางบุษบา หรือแม้แต่นางสีดา ฯลฯ (ถาวรดี ชนะชัย, 2530: 16) และมีข้อที่น่าพิจารณาคือ ในงานวรรณกรรมสตรีได้เข้าไปมีบทบาททางการเมืองโดยทางอ้อม โดยการเป็น "สื่อ" ทางการเมืองเพื่อให้เกิดความสงบในการปกครอง ดังกรณีพระเจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยฟ้าให้พระพันวษา ระบุบันจะรากันกับระบุภักมาหง้นยกธิดาให้แก่อิเหนา

ครั้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา การติดต่อกับต่างประเทศมีมากขึ้น ประกอบกับการขยายตัวทางการค้าในสมัยนั้นทำให้เกิดชนชั้นมา "พ่อค้า" ซึ่งจะหลอมโลกทัศน์เก่าที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาเข้ากับความรู้และแนวคิดที่เกิดขึ้นใหม่ กลายเป็น "โลกทัศน์ใหม่ของสังคม" และโลกทัศน์ใหม่นี้ย่อมส่งผลกระทบต่อเนื้อหาของการศึกษาในสมัยนั้นด้วย (พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2525: 24) โดยเฉพาะปัจจัยภายนอกที่เข้ามามีบทบาทต่อลักษณะการศึกษาของสังคมตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ในระดับหนึ่ง ปัจจัยนั้นคือ การเข้ามาของคณะมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ สตรีไทยบางคนจึงมีโอกาสร่ำเรียนวิชาหนังสือและขนบธรรมเนียมราชการเช่นเดียวกับชาย นอกจากนี้มีสตรีมิชชันนารีคือ นางบริดเลย์ แมททูน นางโยนัส และ นางแอนนา เลียวโนเวนส์ มาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษให้แก่สตรีไทยในวังหลวง

ข้อที่น่าสนใจคือ ในช่วงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีทหารหญิงรุ่นแรกแต่งกายแบบทหารสก็อต มีหน้าที่เข้าร่วมในขบวนตามเสด็จทางสถลมารคในฐานะทหารรักษาพระองค์ ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ทหารหญิงรุ่นแรกทั้งหมดล้วนเป็นเจ้าจอมในพระเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น เช่น เจ้าจอมมารดาเปี่ยม (สมเด็จพระปิยมาวดีศรีพัชรินทรมาตา) เจ้าจอมมารดาสุ่น (ท้าวนิดาภิจารีย์) เจ้าจอมมารดาวาด (ท้าววรจันทร์) เจ้าจอมมารดาเขียน และเจ้าจอมมารดาห่วง เป็นต้น (พันเอกหญิงปริยา วัฒนศิลป์, 2518: 3) และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเสด็จประพาสยุโรป

ในปี พ.ศ. 2421 รัชกาลเดียวกัน มีหญิงชื่อนางสาวเอ็ดนาโคล (Edna Cole) ได้เดินทางมาถึงกรุงเทพฯ และได้เป็นค้ำจุนรากฐานการศึกษาของสตรีไทยให้ก้าวหน้า ด้วยการวางแผนการศึกษาให้สตรีไทยมีความรู้ อ่านเขียนและพูดภาษาอังกฤษได้ จากนั้นโอกาสของหญิงจึงเริ่มดีขึ้นเป็นลำดับ* และเมื่อปี พ.ศ. 2423 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างโรงเรียนสำหรับผู้หญิงขึ้นเป็นแห่งแรก พระราชทานนามว่า "โรงเรียนสุนันทาลัย" และในปี พ.ศ. 2446 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้สร้างโรงเรียนราชินีขึ้นสำหรับบุตรหลานเจ้านายขุนนาง และบุคคลชั้นสูง ส่วนโรงเรียนรัฐบาลที่ตั้งขึ้นเพื่อสตรีสามัญชนแห่งแรกก็คือโรงเรียนบำรุงสตรีวิชา ปัจจุบันคือ "โรงเรียนเสาวภา" นอกจากนี้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถยังได้ทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างโรงเรียนในต่างจังหวัดอีกหลายแห่ง เช่น โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ ราชินีบูรณะ ฯลฯ

จากการที่สตรีได้มีโอกาสรับการศึกษามากขึ้นดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ จึงทำให้สตรีเริ่มมีบทบาทเรียกร้องสิทธิของตน ดังเห็นได้จากบทความเรื่อง "การเรียกร้องสิทธิสตรีของหญิงไทย (2398-2475)" ของ ศิริพร สะโครบาเน็ค (2526: 30) กล่าวว่า iva หญิงที่ได้รับการศึกษาในระยะแรกได้ออกวารสาร "กุลสตรี" ในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 จุดหมายหลักของ "กุลสตรี" ก็เพื่อเผยแพร่ความรู้ โดยเฉพาะงานบ้านงานเรือนแก่ผู้หญิง แต่ขณะเดียวกันก็เรียกร้องให้มีการส่งเสริมโรงเรียนสำหรับผู้หญิงให้มากขึ้น และ "กุลสตรี" ยังได้แสดงแนวคิดใหม่ในการมองบทบาทของหญิง และเป็นครั้งแรกที่หญิง "วิเคราะห์การแบ่งแยกแรงงานทางเพศที่ไม่เป็นธรรม หนังสือผู้หญิงที่ออกในระยะต่อมา คือ สมัยรัชกาลที่ 6 มีจำนวน 4 เล่ม และสมัยรัชกาลที่ 7 จำนวน 10 เล่ม ส่วนหนึ่งยังดำเนินการเรียกร้องเรื่องการศึกษาของสตรีต่อไป

* จากความพยายามของพวกมิชชันนารี ประกอบกับการสนับสนุนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และขุนนางคนสำคัญๆ ทำให้กิจการของโรงเรียนมิชชันนารีขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในเขตภูมิภาค "ระหว่าง พ.ศ. 2367-2453 มีโรงเรียนที่มิชชันนารีตั้งขึ้นทั้งหมดในเขตภูมิภาคถึง 10 โรงเรียน ดูรายละเอียดได้ในพิพาดา ยิงเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา" การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394)" (2525: 184-187)

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าสำหรับหญิงไทยเกิด การเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ คือ มีกฎหมายการศึกษาชั้นประถม พ.ศ. 2464 ที่กำหนดการ ศึกษาภาคบังคับไม่จำกัดเพศ นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทยที่ผู้หญิงมีโอกาสศึกษาเล่า เรียนอย่างเป็นทางการ เพราะก่อนหน้านี้การเรียนต้องเรียนที่วัดเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งหมายถึง ความว่าเฉพาะผู้ชายเท่านั้นที่มีสิทธิ

การปฏิบัติโดยปราศจากการนองเลือดในปี พ.ศ. 2475 ซึ่งได้เปลี่ยนประเทศไทยจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ทำให้สิทธิของสตรีมีมากขึ้น เห็นได้จากรัฐธรรมนูญฉบับลงวันที่ 10 ธันวาคม 2475 ได้ประกาศสิทธิเสมอภาคของบุคคลในกฎหมายทั้งชายและหญิงได้สิทธิเลือกตั้งและสมัครรับเลือกตั้งเท่าเทียมกันเป็นครั้งแรก (ประทีป จงสิทธิ์ธรรม, 2529: 83) การกำหนดให้หญิงชายมีสิทธิหน้าที่เท่าเทียมกันในกฎหมายรัฐธรรมนูญ นับเป็นเครื่องชี้ชัดถึงสถานภาพของสตรี แต่อย่างไรก็ตามในด้านอื่นาสถานภาพสตรีไทยยังด้อยกว่าบุรุษ ถึงแม้ว่าในปี พ.ศ. 2478 จะได้มีการประกาศใช้กฎหมายชั่วคราวเดียวเมียเดียวขึ้นในประเทศก็ตาม กฎหมายดังกล่าวรับรองเฉพาะระบบภรรยาเดียวที่แต่งงานถูกต้องตามกฎหมายเท่านั้น แต่กลับสนับสนุนระบบภรรยาหลายคนด้วยการยอมรับเด็กทุกคนที่เกิดจากภรรยาอื่นาโดยการจดทะเบียนรับรองบุตร กฎหมายนี้จึงเป็นการอนุโลมตามความจำเป็นเพื่อให้สยามเป็นประเทศทันสมัย (อุษา คันทิเวชกุล และ จีรติ ทิงศภัทัย, 2524: 56)

ในเวลาต่อมาสตรีไทยมีโอกาสดำเนินชีวิตที่ก้าวหน้ามากขึ้น ทั้งด้านปริมาณและระดับการศึกษา อันเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้สตรีไทยก้าวสู่โลกภายนอกมากขึ้น โดยเฉพาะสตรีในสังคมชั้นสูงที่มีโอกาสได้เรียนรู้ในระดับที่สูงกว่าสตรีสามัญชน เริ่มรวมกลุ่มกันเพื่อยกฐานะของสตรีขึ้น จุดเริ่มต้นที่สำคัญในการปูทางไปสู่การวางแผนในเวลาต่อมาคือการจัดตั้งสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิงขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2486 ตรงกับสมัยรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของการเคลื่อนไหวเพื่อสตรีที่เป็นไปอย่างเป็นทางการ ในสมัยรัฐบาลชุดนี้ยังยกย่องว่าหญิงมีความสามารถและมีฐานะเท่าเทียมชาย โดยมีจุดมุ่งหมายให้สตรีมีบทบาทสำคัญในการสร้างชาติและวัฒนธรรมด้วย มีการโฆษณาทางวิทยุกระจายเสียงให้ผู้ชายยกย่องและให้เกียรติผู้หญิง เช่น วันที่ 14 กรกฎาคม 2485 มีการพระราชทานยศแก่ ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม เป็นพันโทเหล่าทหารปืนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งกองทหารหญิง โรงเรียนนายร้อยและนายสิบหญิง

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า สังคมไทยเริ่มยอมรับและเปิดโอกาสให้แก่สตรีมากขึ้น อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองของสตรีก็ยังคงมีอัตราเพิ่มที่ช้ามาก โดยเฉพาะในระดับผู้นำทางการเมืองแล้ว อัตราส่วนเปรียบเทียบกับชายยังต่ำอยู่มาก ดังเช่นการเมืองระดับประเทศ ในปี พ.ศ. 2492 มีสตรีได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 1 คน (นางอรพินท์ ไชยกาล สส. อุบลราชธานี) ต่อมาในปี พ.ศ. 2495 มีสตรีได้รับเลือกตั้ง 4 คน และในปี พ.ศ. 2500 มีสตรีได้รับเลือก 1 คน จากจำนวนที่สมัคร 41 คน และในปีเดียวกันเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2500 มีสตรีได้รับเลือก 4 คน จากจำนวนผู้สมัคร 14 คน ส่วนการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทน ปรากฏว่าประมาณร้อยละ 40 ของผู้ไปลงคะแนนเป็นสตรี และสตรีที่มาลงคะแนนนี้คิดเป็นประมาณร้อยละ 34 ของจำนวนสตรีทั้งหมดที่มีสิทธิเลือกตั้ง และเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2512 สตรีก็ได้รับเลือกตั้ง 5 คน และปรากฏว่าประมาณร้อยละ 43 ของผู้ไปลงคะแนนเป็นสตรี (ประทีป จงสีปธรรม, 2529: 9)

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา จะพบว่าสตรีได้รับเลือกตั้งมากขึ้นเป็นลำดับ (ดูตารางจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จำแนกตามเพศ) นอกจากนี้ในปีนี้ยังมีสตรี 2 ท่านที่เป็นหัวหน้าพรรคการเมือง คือ นางอภิรดี บริบูรณ์ หัวหน้าพรรคเกษตรการ และ นางสุนิรัตน์ เทลาน หัวหน้าพรรคแผ่นดินไทย

หากพิจารณาจากตารางจะพบว่า การเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองระดับประเทศของสตรีเมื่อเปรียบเทียบกับบุรุษแล้ว จะพบว่ายังอยู่ในปริมาณที่น้อยมาก คือ สูงสุดไม่เกินร้อยละ 5 ของบุรุษ (ดูข้อมูลการเลือกตั้งครั้งล่าสุด ปี 2531 ของกรมการปกครอง, 2532)

ปีเลือกตั้ง พ.ศ.	สตรี		บุรุษ		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
2492	1	4.8	20	95.2	21	100
2495	4	3.3	119	96.7	123	100
2500 (ก.พ.)	1	0.6	159	99.4	160	100
2500 (ธ.ค.)	4	2.5	156	97.5	160	100
2512	5	2.5	214	97.7	219	100
2518*	3	1.1	266	98.9	269	100
2519	7	2.5	272	97.5	279	100
2522	9	2.9	292	97.1	301	100
2526	13	4.3	311	95.7	324	100
2529	12	3.5	335	96.5	347	100
2531	10	2.8	347	97.2	357	100

* ในปี 2518 นี้ได้มีประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับลงวันที่ 7 ตุลาคม 2518 เกี่ยวกับสิทธิของสตรีในมาตรา 28 ว่า "บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพใต้งานบังคับของบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน การจำกัดสิทธิและเสรีภาพอันเป็นการฝ่าฝืนเจตนารมณ์ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญจะกระทำมิได้" นอกจากนั้นหเฉพาะกาลยังได้กล่าวว่า นับตั้งแต่วันที่ 8 ตุลาคม 2519 เป็นต้นไป กฎหมายใดๆ ที่ขัดต่อสิทธิสภาพของสตรีจะต้องถูกยกเลิกไป แล้วในปีนี้อะไรที่มีการแก้กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มีผลให้สิทธิในการหย่าร้างระหว่างหญิงและชายเท่าเทียมกัน

2. บทบาทและสถานภาพของสตรีอีสาน

สังคมอีสานชนบทก็เช่นเดียวกับสังคมอื่นที่มีอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก และหากพิจารณาถึงสถานภาพของสตรีชนบทโดยทั่วไปแล้ว จะพบว่าในงานของ De Young กล่าวว่า อำนาจของสตรีในเกษตรกรไทยสูงมาก เพราะสตรีมักเป็นตัวแทนของครอบครัวในการเข้าร่วมประชุมของหมู่บ้าน และนำสินค้าไปขายในตลาด ซึ่งมีบทบาทด้านรายได้สูงและเก็บรักษาเงินตรา (สุนทร ลักกิตโร, 2532: 43) ซึ่งในประเด็นนี้ ศาสตราจารย์ เคอชร์ (Prof. A. Thomas Kirsch) กล่าวไว้เช่นกันว่า บทบาทของชายไทยนั้นเป็นไปในด้านศาสนาและการเมือง ส่วนบทบาทของสตรีไทยนั้นเป็นไปในด้านเศรษฐกิจ ชายไทยมีความทะเยอทะยานที่จะได้ตำแหน่งทางการเมือง ส่วนสตรีไทยนั้นจะมีความชำนาญเฉพาะด้านในกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ (อ้างใน ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, 2533: 77)

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า บทบาทและสถานภาพของสตรีอีสานที่น่าสนใจ ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอ 3 ประเด็น คือ

ระบบครอบครัวและการสืบทอดมรดก หน่วยเศรษฐกิจสังคมพื้นฐานในชนบทก็คือครอบครัว ในสังคมอีสานจะพบว่า เมื่อหญิงชายแต่งงานกันแล้วก็มักจะเลือกที่อยู่ภายหลังแต่งงานกับพ่อแม่ของฝ่ายหญิง โดยช่วยพ่อแม่ของฝ่ายหญิงทำมาหากินระยะหนึ่งก่อนจะแยกเรือนไปอยู่อิสระตามลำพัง ซึ่งในเรื่องนี้งานวิจัยของ ภัสสร ลิ้มมานนท์ พบว่า ในทุกภาคของประเทศไทย การเลือกที่อยู่ภายหลังการแต่งงานที่พบแพร่หลายมากที่สุด คือ แบบที่อยู่กับพ่อแม่และญาติพี่น้องของฝ่ายหญิง ยกเว้นในเขตเมือง ซึ่งการเลือกที่อยู่ภายหลังการแต่งงานแบบแยกออกไปตั้งครอบครัวใหม่มีสัดส่วนสูงกว่าแบบอื่นๆ สัดส่วนของการเลือกที่อยู่ภายหลังการแต่งงานแบบที่อยู่กับพ่อแม่และญาติพี่น้องของฝ่ายหญิงสูงที่สุดในภาคอีสาน (72%) ถัดลงไปคือ ภาคเหนือ (57%) ภาคกลาง (35%) และภาคใต้ (25%) ตามลำดับ (อ้างใน อมรา พงศาพิชญ์ (บรรณาธิการ), 2529: 79)

ในช่วงเวลาที่ลูกเขยอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิงนี้ ถือว่าเป็นระยะทดลองลูกเขยว่ามีความขยันขันแข็ง หรืออุปนิสัยเป็นที่ไว้วางใจพอที่จะให้เป็นผู้ดูแลลูกสาวและทรัพย์สิน คือ ที่ดิน ที่จะยกให้เป็นมรดกหรือไม่ และหากพิจารณาในเรื่องการสืบทอดแล้ว จะพบว่าตามระบบการสืบทอดของหมู่บ้านในภาคอีสาน บ้านและที่ดินที่ปลูกมักจะมีสืบทอดต่อไปทางฝ่าย

หญิง ซึ่งปกติจะได้แก่ลูกสาวคนสุดท้าย หรือถ้าไม่มีลูกสาวก็เป็นลูกชายคนสุดท้าย หรือคนที่
แต่งงานทีหลัง และจะเป็นผู้เลี้ยงดูพ่อแม่ในยามชรา ปกติทรัพย์สินที่มีไว้ที่ดินจะแบ่งแก่ชาย
หญิงเท่ากัน ที่น่าจะแบ่งออกเป็นส่วนๆ เท่ากันกับจำนวนลูกชายและลูกสาว พ่อแม่จะเหลือ
ไว้ส่วนหนึ่งที่ตนเองจะได้ทำกิน โดยความช่วยเหลือของลูกสาวและลูกชายที่มาอยู่ช่วยทำ
มาหากินเมื่อพ่อแม่สิ้นชีวิตลง บ้าน ที่ดินติดกับบ้าน และที่ดินส่วนของพ่อแม่ จะตกเป็นสิทธิแก่
ลูกสาวคนสุดท้าย หรือลูกคนที่ช่วยพ่อแม่อยู่เป็นคนสุดท้าย ในงานของ ชาย โพธิ์สีดา พบว่า
หมู่บ้านของภาคอีสาน ในเรื่องการแต่งงานนั้น สตรีที่ออกเรือนแล้วยังคงทำนาในที่
ดินผืนเดียวกับพ่อแม่ถึงร้อยละ 58.2 ส่วนสตรีที่พ่อแม่ยกสิทธิคือครองที่ดินซึ่งแบ่งให้ทำกิน
ทันทีที่ออกเรือนมีเพียงร้อยละ 37 (อ้างใน อมรา พงศาพิชญ์ (บรรณาธิการ), 2529:
102) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าระบบครอบครัวและการสืบทอดของหมู่บ้านอีสานมีแนวโน้มไปใน
ทางจะเป็นระบบที่ให้ความสำคัญแก่ญาติพี่น้องของฝ่ายหญิง (โปรดดูรายละเอียดใน สุเทพ
สุนทรภะสิทธิ์ (บรรณาธิการ), 2511: 65-71) ซึ่งในประเด็นนี้ในงานของ ดร.สุนทร
ภักทิโร (2532: 54-55) กล่าวไว้ว่า ภาคกลางของไทยจะแบ่งมรดกเป็นส่วนเท่ากัน
และลูกสาวคนสุดท้ายจะเป็นผู้ครอบครองเรือนต่อไป แต่ในภาคอีสานนั้นจะเน้นความสำคัญ
ของเพศหญิงมากกว่าภูมิภาคอื่น

ผีปู่ตา คือ ศิบรรพบุรุษของชาวมุขบ้านอีสาน ที่เชื่อว่าเมื่อบรรพบุรุษของตนสิ้นชีวิต
ไปแล้วก็จะกลับมาให้ความคุ้มครองรักษาชาวมุขบ้านที่ยังเป็นลูกหลานของตนอยู่ ความเชื่อ
เรื่องผีปู่ตามีอยู่ทั่วไปในหมู่บ้านอีสาน ปู่ตาไม่ใช่บรรพบุรุษของชาวมุขบ้าน แต่เป็นผีที่เป็นตัว
แทนของบรรพบุรุษของชาวมุขบ้าน เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งหมู่บ้านกันว่าได้ และหาก
พิจารณา "เพศ" แล้ว จะพบว่า "ผีปู่ตา" เป็นเครื่องแสดงให้เห็นได้อย่างหนึ่งว่า ในทาง
อุดมคตินี้ญาติของฝ่ายหญิงและชายได้รับความเคารพยกย่องให้ความสำคัญเท่ากันในสังคม
อีสาน* (สุเทพ สุนทรภะสิทธิ์, 2511: 160)

*นอกจากนี้ในสังคมอีสานมีอีกชนิดหนึ่งที่น่าสนใจคือ "ผีตาแฮก" (ผีประจำไร่
นา) ซึ่งมีการตีความหมายและที่มาซึ่งหลากหลาย บางทัศนะกล่าวว่า เป็นผีรักษานามาจาก
ไหนก็ได้ อาจจะเป็นรุกขเทวดา บางทัศนะกล่าวว่า เป็นผีรักษานาจากประเพณีอีสานที่
เกี่ยวกับการสืบทอดของฝ่ายหญิงที่ลูกชายต้องมาอยู่กับพ่อตา และช่วยพ่อตาทำนา โดย
ครั้งแรกพ่อตาจะเป็นผู้นำในการแฮกนา และหากมองในเรื่องเพศแล้ว ก็เป็นการให้ความสำคัญ
ของญาติฝ่ายหญิงได้เช่นกัน อย่างไรก็ตามประเด็นนี้ยังไม่เป็นที่ยุติ ซึ่งคงต้องอาศัยผู้
ที่ความศึกษาต่อไป

ผู้นำทางด้านพิธีกรรมกับอำนาจ ในวิทยานิพนธ์ของ ดร.ศศิกดิ์ ธีระวงษ์ (2530: 379) ซึ่งศึกษาเรื่องความคิดเกี่ยวกับอำนาจในวรรณกรรมนิทานอีสาน กล่าวว่า ตามความเชื่อในวรรณกรรมนิทานอีสาน มองคำว่า อำนาจ เป็นความสามารถอย่างหนึ่ง ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติที่สามารถกระทำให้ตนเอง หรือผู้ที่มีคุณสมบัตินี้สามารถกระทำการต่างๆในสิ่งที่ตนเองต้องการได้ด้วย สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่า ความสามารถนั้นแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นความสามารถเฉพาะตนของผู้มีอำนาจ อีกส่วนหนึ่งเป็นความสามารถในความสัมพันธ์กับผู้อื่น ลักษณะเด่นที่สุดของความเชื่อในวรรณกรรมนิทานอีสาน คือ การแสดงออกของอำนาจที่มีลักษณะอิทธิฤทธิ์อภินิหารต่างๆ ซึ่งเป็นความเชื่อเหนือธรรมชาติ ผู้มีอำนาจแทบทุกคนล้วนแต่มีความสามารถที่จะแสดงออกซึ่งอิทธิฤทธิ์นี้ได้ทั้งสิ้น หากวรรณกรรมอีสานเป็นตัวการตัวหนึ่งที่ยอมรับชัดเกล้าให้ประชาชนมีความเชื่อเช่นนั้น ปัจจัยที่จะทำให้นุศุลและสรรพสิ่งต่างมีอำนาจขึ้นมา ทางหนึ่งผู้ใดก็ต้องมีความรู้ในด้านไสยศาสตร์ต่างๆ ดูเหมือนว่า "อำนาจ" เป็นเรื่องนามธรรม แต่มันก็มีพลังและมีบทบาทในสังคมสูงมาก เพื่อการคงอยู่หรือผลักดันสังคมให้ไปในทิศทางต่างๆ

หากอำนาจเป็นเรื่องที่กล่าวมาข้างต้นนี้ การที่ผู้หญิงอีสานมีบทบาทในการเป็นผู้ทำพิธีกรรมที่สำคัญในสังคมอีสาน อันได้แก่ หมอลำผีฟ้า หมอขวัญ หมอตำแย ฯลฯ ย่อมแสดงให้เห็นได้ว่า อำนาจอันเกิดจากบทบาทของความเชื่อในสังคมเกี่ยวกับทางไสยศาสตร์นี้ น่าจะมีส่วนทำให้ผู้หญิงเป็นพลังและมีบทบาทในสังคมอีสานไม่น้อยกว่าบุรุษทีเดียว

จากที่กล่าวมาทั้ง 3 ประเด็นดังกล่าวข้างต้นนี้ แม้ว่าผู้หญิงอีสานก็เช่นเดียวกับผู้หญิงในภาคอื่นๆ จะไม่มีที่ในประวัติศาสตร์ ไม่มีโอกาสที่จะบวชเป็นพระ และหรือไม่มีโอกาสทางการเมืองที่เปิดกว้างเท่าบุรุษ แต่ผู้หญิงอีสานตามที่กล่าวมานี้ก็มีบทบาทและสถานภาพไม่น้อย สำหรับบทบาทและสภาพของผู้หญิงอีสานทางด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ครอบครัว ฯลฯ นั้น มีผู้ศึกษาไว้มากพอสมควร

3. บทบาททางการเมืองการปกครองของสตรีในระดับท้องถิ่น

ทางการเมืองการและการปกครองระดับท้องถิ่น แต่เดิมได้มีพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 บัญญัติไว้ว่า ผู้ใหญ่บ้านต้องเป็นชายไทย มีผลให้สตรีไม่

มีโอกาที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมืองระดับท้องถิ่นได้เลย จนกระทั่งมีบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญฉบับลงวันที่ 7 ตุลาคม 2518 มาตราที่ 28 ซึ่งได้บัญญัติว่า "บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพได้บังคับบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน การจำกัดสิทธิและเสรีภาพอันเป็นการฝ่าฝืนเจตนารมณ์ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญจะกระทำมิได้" ปรากฏว่าขณะนั้นมีกฎหมายที่กระทรวงมหาดไทยหลายฉบับที่ขัดแย้งกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ซึ่งกำหนดให้ชายหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน ในจำนวนนี้มี พ.ร.บ. ลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ในส่วนที่ว่าด้วยคุณสมบัติของผู้นำหมู่บ้าน ดังนั้นจึงมีความพยายามแก้ไขกฎหมายดังกล่าวในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2523 และได้มีการประชุมรัฐสภาครั้งที่ 9/2525 เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม 2525 มีมติเห็นชอบร่างพระราชบัญญัติ จากนั้นได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้บังคับเป็นกฎหมายได้ โดยมีสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้ (สมิทธา จิตผลคาร, 2529: 65)

1. ให้ยกเลิกความในมาตรา 12 ของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ 364 ลงวันที่ 14 ธันวาคม 2515

2. เปิดโอกาสให้สตรีเป็นผู้ใหญ่บ้านได้

3. ผู้ที่จะเป็นผู้ใหญ่บ้านต้องเป็นผู้มีสัญชาติไทยโดยกำเนิด

4. นอกจากจะกำหนดห้ามมิให้ผู้ที่ได้รับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดของศาล และยังไม่พ้นกำหนดเวลาสามปีนับแต่วันพ้นโทษมีสิทธิได้รับการเสนอชื่อเป็นผู้ใหญ่บ้านแล้ว ยังได้กำหนดห้ามมิให้ผู้ที่ถูกคำสั่งที่ชอด้วยกฎหมายให้จำคุก และยังไม่พ้นกำหนดเวลาสามปีนับแต่วันพ้นโทษ มีสิทธิได้รับการเสนอชื่อเป็นผู้ใหญ่บ้านด้วย

หลังจากกฎหมายนี้มีผลใช้บังคับ ผู้ใหญ่บ้านหญิงคนแรกที่ได้รับเลือกจากราษฎรในท้องถิ่น ได้แก่ นางสาวทรง สุรพันธ์ อายุ 53 ปี ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 6 ตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2525 ส่วนกำนันหญิงคนแรกคือ นางมลิเชียร เพ็งวงษ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลช้าง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดหนองคาย ได้รับเลือกเป็นกำนันตำบลช้าง เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2525 และหลังจากนั้นภายในระยะเวลาอันสั้นปรากฏว่ามีสตรีที่ได้รับเลือกตั้งและแต่งตั้งในตำแหน่งต่างๆ เพิ่มขึ้นในอัตราส่วนที่รวดเร็ว โดยเฉพาะตำแหน่งกำนันและผู้ใหญ่บ้าน เช่น กำนัน

พ.ศ. 2525 = 1 คน, 2526 = 6 คน, 2527 = 9 คน, 2528 = 17 คน อัตราส่วนของการเพิ่ม 1:17 **ผู้ใหญ่วัย** 2525 = 8 คน, 2526 = 97 คน, 2527 = 151 คน, 2528 = 183 คน อัตราส่วนของการเพิ่มขึ้น 1:23 จะเห็นได้ว่าจากตัวอย่างที่แสดงดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นภาพสะท้อนของสตรีที่เห็นได้ชัดในทางการเมืองระดับท้องถิ่น อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงบทบาทและความสามารถของสตรีซึ่งนับวันแต่จะเพิ่มมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ได้มีงานวิจัยหลายเล่มที่ศึกษาเกี่ยวกับผู้นำสตรีท้องถิ่นเหล่านี้ ทำให้ทราบภาพสะท้อนที่คนหลายกลุ่ม รวมทั้งตัวผู้นำสตรีเองมองบทบาทของตนเองด้วย

ดังเห็นได้จากงานของ อภิชาติ จารัสถุธีรงค์ และ เทพี พันธุเมธา เรื่อง ปัญหาและอุปสรรคของสตรีที่เป็นผู้นำท้องถิ่น : การวิจัยแบบจัดกลุ่มสนทนา (2528: 102-118) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยผู้นำท้องถิ่นสตรีของกรมการปกครอง โดยได้ดำเนินการวิจัยแบบจัดกลุ่มสนทนาของกานัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสตรี มาเข้ากลุ่มในคราวที่เดินทางมารับการอบรมที่ศึกษสภกรณ์อมรินทร์ วังสันทนา กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2527 สรุปผลการศึกษาดังนี้

1. แม้การมีเพศเป็นสตรีของผู้นำจะทำให้เกิดปัญหาในระยะแรกๆของการทำงาน แต่เมื่อผู้นำสตรีได้แสดงความสามารถออกมาให้เป็นที่ยอมรับแก่ลูกบ้านแล้ว เพศมิได้เป็นปัญหาต่อการทำงานเลย และผู้นำท้องถิ่นสตรีทุกคนมีความเชื่อมั่นว่าตนสามารถทำงานได้ดีเท่ากับบุรุษทีเดียว

2. ปัญหาและอุปสรรคในการทำงานที่เกิดขึ้นแก่ผู้นำท้องถิ่นสตรีนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นเช่นเดียวกับผู้นำท้องถิ่นที่เป็นเพศชาย ปัญหาที่เกิดจากความเป็นสตรีเพศเป็นเพียงปัญหาลittleน้อยที่มีได้เป็นอุปสรรคขัดขวางการทำงาน

3. ผู้นำท้องถิ่นสตรีมีความเห็นว่า สตรีในปัจจุบันนี้มีสิทธิที่จะก้าวสูงขึ้นไปในบทบาททางการเมืองการปกครอง ถ้ามีระดับการศึกษาที่สูงพอและได้รับการสนับสนุน

และผู้วิจัยยังได้ให้ข้อสังเกตว่า สตรีนั้นสามารถทำงานได้ในระดับผู้นำเช่นเดียวกับบุรุษ ปัญหาและอุปสรรคที่แท้จริงที่ขัดขวางมิให้สตรีก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำทางการเมืองการปกครอง น่าจะเป็นเพราะสตรีขาดความมั่นใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมมีบทบาททางการเมืองการปกครองนั่นเอง

ส่วนงานของ กัสสร ลิมานท์ "โครงการวิจัยผู้นำท้องถิ่นสตรี-ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ประชาชน" (กองวิชาการและแผนงาน กรมการปกครอง, 2528, อุดสาเนา) โดยสัมภาษณ์จำนวน 1,096 คน จาก 39 หมู่บ้าน ใน 38 จังหวัดที่มีผู้นำสตรีในระดับต่างกัน ตั้งแต่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน จนถึงแพทย์ประจำตำบล เพื่อขอทราบทัศนคติและการยอมรับของประชาชนเหล่านี้ต่อการมีผู้นำซึ่งเป็นสตรีในระดับท้องถิ่นนั้นๆ โดยผู้วิจัยได้เลือกเอาปัจจัยที่แสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นความแตกต่างได้ชัดเจนคือ เพศเป็นปัจจัยแรกที่จะทดสอบว่า ระหว่างชายกับหญิงมีความคิดเห็นหรือการยอมรับการมีผู้นำสตรีแตกต่างกันมากเพียงใด ปัจจัยประการที่สองคือ ภูมิภาคเป็นปัจจัยควบคุมเพื่อแสดงความแตกต่างในเรื่องดังกล่าวของประชากรในภาคต่างๆ

ผลการวิเคราะห์พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่า ผู้นำชายคนก่อนหน้าและผู้นำหญิงคนปัจจุบันมีความสามารถพอๆกันในเกือบทุกเรื่องที่จะระบุไว้ในแบบสอบถาม นอกเหนือจากนี้ไม่อาจแบ่งแน่ชัดว่า ทัศนคติของประชากรตัวอย่างเหล่านี้เป็นไปในทางบวกหรือลบต่อการปฏิบัติราชการและความสามารถโดยทั่วไปของผู้นำสตรี ทั้งนี้เพราะมีความแตกต่างกันระหว่างความคิดเห็นของผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งชายและหญิง ซึ่งมีแนวโน้มที่จะนิยมชมชอบผู้นำเพศเดียวกันกับตน นอกจากนี้ในแต่ละภาคผู้ให้สัมภาษณ์ก็มีทัศนคติที่ต่างกันอย่างออกไปค่อนข้างมาก รวมทั้งเป็นการยากที่จะประเมินผลการปฏิบัติงานของผู้นำสตรีในท้องถิ่นของผู้ให้สัมภาษณ์เพื่อที่จะได้ข้อมูลอันเป็นข้อเท็จจริงที่สามารถนำไปใช้ได้ ทั้งนี้เพราะระยะเวลาการเข้ารับตำแหน่งของผู้นำสตรีในขณะนั้นเป็นระยะเวลาที่ต่างกันเกือบทุกพื้นที่ที่ทำการสำรวจ

สำหรับเรื่องการยอมรับความเป็นผู้นำของสตรีในระดับท้องถิ่น ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ยังคิดว่า หากจะให้เลือกระหว่างชายและหญิงก็ยังคงมีความนิยมที่จะเลือกชายเป็นกำนัน ส่วนตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านจะเป็นหญิงหรือชายก็ได้ ความมั่นใจของผู้ให้สัมภาษณ์ลดลงไปตามลำดับเมื่อให้ออกความเห็นเกี่ยวกับความเป็นไปได้ที่จะมีผู้นำสตรีในระดับที่สูงๆขึ้นไปตามลำดับ คือ ตำแหน่งปลัดอำเภอ และนายกรัฐมนตรี

ในงานของ พงษ์ฤทธิ์ คงประสิทธิ์ (ดูรายละเอียดในเรื่อง โครงการวิจัยผู้นำท้องถิ่นสตรี ผลการวิเคราะห์ข้อมูลสัมภาษณ์และการส่งแบบสอบถามทางไปรษณีย์ กองวิชาการและแผนงาน กรมการปกครอง, พ.ศ. 2528, อุดสาเนา) ได้สรุปผลจาก

การสัมภาษณ์ กำนันชาย 29 คน กำนันหญิง 2 คน ข้าราชการฝ่ายปกครองจำนวน 66 คน ใน 13 จังหวัด เพื่อขอทราบทัศนคติของกำนันและข้าราชการปกครองที่มีต่อสตรีผู้นำทางการเมืองในระดับตำบลและหมู่บ้าน ผลของการวิเคราะห์พบว่าสามารถจำแนกความเห็นได้เป็น 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายสนับสนุนเห็นว่าสตรีมีความรู้ความสามารถทำอะไรได้เหมือนบุรุษ ผลงานของสตรีทำให้เกิดความศรัทธา สตรีได้เปรียบบุรุษในด้านการประสานงานและการประชาสัมพันธ์ เพราะสามารถใช้ความอ่อนโยนในการทำงานได้ดีกว่าบุรุษ ฝ่ายไม่สนับสนุนเห็นว่า ข้อจำกัดในเรื่องเพศ ภาระทางครอบครัว ทำให้สตรีเป็นผู้นำได้ไม่ดีเท่าชาย โดยเฉพาะในงานที่ต้องเสี่ยงภัยหรือต้องใช้ความเด็ดขาด ส่วนฝ่ายที่เป็นกลางเห็นว่า การมีผู้นำท้องถิ่นเป็นสตรีมีทั้งข้อดีและข้อเสียผสมผสานกันไป สิ่งสำคัญอยู่ที่ตัวบุคคลมากกว่าอื่นใด เรื่องเพศไม่สำคัญ สำหรับความเห็นของปลัดอำเภอส่วนใหญ่ยอมรับว่าสตรีผู้นำทางการเมืองระดับตำบล หมู่บ้าน มีความเข้าใจและสามารถปฏิบัติงานในหน้าที่ได้เป็นอย่างดี และมีความรู้ความสามารถไม่ด้อยไปกว่าบุรุษ นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่เอาใจใส่ในหน้าที่ สนใจศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม และที่สำคัญอย่างมากก็คือ ผู้นำสตรีท้องถิ่นต้องการแสดงความสามารถเพื่อที่จะเอาชนะชายในเรื่องของความสามารถในการทำงาน จึงทำให้งานพัฒนาชนบทได้ผลดียิ่งขึ้น

ประทีป จงสืบธรรม ได้สรุปบทบาทความเป็นผู้นำในการบริหารงานปกครองของกำนัน-ผู้ใหญ่บ้านสตรีไว้ ในงานเรื่อง "ผู้นำสตรีในการปกครองระดับท้องถิ่นของไทย : ศึกษาบทบาทความเป็นผู้นำของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านสตรีทั่วประเทศ พ.ศ. 2528" (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529) ว่าผู้นำท้องถิ่นสตรีเหล่านี้ต่างก็ให้ความสำคัญในบทบาทด้านต่างๆแตกต่างกันไป ซึ่งสามารถจำแนกไว้ได้เป็น 3 ลักษณะ คือ 1. แสดงบทบาทต่องานเพื่อประชาชนเป็นสำคัญ 2. แสดงบทบาทต่องานที่ให้ความสำคัญกับความเจริญก้าวหน้าของชุมชนเป็นหลัก และ 3. แสดงบทบาทต่องานที่มุ่งตอบสนองนโยบายของทางราชการ ทั้งนี้มีตัวแปรสำคัญหลายตัวที่มีอิทธิพลต่อความแตกต่างในการแสดงบทบาทดังกล่าว อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิจัยครั้งนี้พบประเด็นที่น่าสนใจว่า ไม่ว่าแนวโน้มการแสดงบทบาทหน้าที่ด้านงานปกครองของผู้นำท้องถิ่นจะแตกต่างกันไปในลักษณะใดก็ตาม ผู้นำท้องถิ่นสตรีส่วนใหญ่จะได้รับการยอมรับในการแสดงบทบาททางการเมืองการปกครอง จากประชาชนในชุมชนและจากข้าราชการระดับ

วท
H8
1750.55
2148
10.0

๓-3670
- 25 -

หอสมุดกลาง
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

อำเภอ ประเด็นนี้จะเป็นประเด็นที่สามารถบ่งชี้ถึงความสำเร็จในการแสดงบทบาท
ทางการเมืองการปกครองของผู้นำท้องถิ่นสตรีได้เป็นอย่างดี รวมทั้งยังเป็นการพิสูจน์ยืนยัน
ถึงความสามารถของสตรีที่จะดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในฐานะของผู้นำทางการเมืองในระดับ
ท้องถิ่นได้ดีไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าชาย

สำหรับงานของ สมิหรา จิตพลดากร "ภาวะผู้นำสตรีในการปกครองท้องถิ่นของ
ไทย" (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2529) ได้สรุปในส่วนที่เกี่ยวกับการยอมรับจากประชาชนที่มีต่อสตรีผู้นำท้องถิ่นว่า หลัก
ธรรมในการปกครองของสตรีผู้นำที่ได้รับการยอมรับมากที่สุดคือ ความสุภาพอ่อนโยน ส่วน
หลักธรรมที่ได้รับการยอมรับน้อยที่สุดคือ เรื่องการเรียกรับเงินทองหรือแรงงานของชาวบ้าน
ซึ่งสตรีผู้นำนิยมใช้เพื่อความรวดเร็วของการพัฒนาหมู่บ้าน และงานวิจัยนี้ยังกล่าวในเรื่อง
การยอมรับนั้นว่า อาจนำไปสู่ความเข้าใจถึงสถานการณ์ของชุมชนชนบทไทยได้ว่า ในเขตพื้นที่
ที่การปกครองใดที่ขาดความมั่นคงปลอดภัยด้านร่างกายและทรัพย์สิน สตรีมีโอกาสน้อยขึ้นเป็น
ผู้นำได้น้อยกว่าเขตพื้นที่ที่มีความสงบ เพราะประชาชนโดยส่วนใหญ่ไม่ศรัทธาในความ
สามารถของสตรีในการรักษาความสงบหรือความปลอดภัยดังกล่าว และชุมชนใดที่มีความ
สงบสตรีย่อมจะมีโอกาสสูงในการเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมืองการปกครอง

จากผลการวิจัยต่างๆ ที่ได้นำเสนอขึ้นต้นนี้ ทำให้มองเห็นภาพโดยทั่วไปเกี่ยวกับ
บทบาทและสถานภาพของสตรีไทย โดยเฉพาะความเป็นผู้นำทางการเมืองการปกครองของ
สตรีในระดับท้องถิ่นได้ชัดเจนมากขึ้น